

Павленко В.В. Становлення та розвиток ідеї розвивального навчання / В.В. Павленко // Наукові записки : зб. праць молодих вчених та аспірантів ХГПА / [Історико-педагогічні дослідження в Україні : стан, проблеми, перспективи : матеріали міжвуз. наук.- практ. конф. аспірантів та молодих учених (Хмельницький, 18 жовт. 2012 р.)]. – Хмельницький : ХГПА, 2012. – Вип.1. – 244 с. – С.164–174.

Павленко В.В.,

кандидат педагогічних наук

(м. Житомир)

Становлення та розвиток ідеї розвивального навчання

У статті зроблена спроба проаналізувати внесок педагогів-психологів у розвиток розвивального навчання. Виділені актуальні методи розвивального навчання. Увага приділена спеціальному змісту та принципам методологічного забезпечення розвивального навчання, яке передбачає розвиток здібностей особистості учня.

Ключові слова: розвивальне навчання, методи розвивального навчання, принципи.

Розбудова української системи освіти на засадах демократизації, гуманізації, цінності особистісного розвитку людини зумовлює особливу актуальність проблеми розвивального навчання школярів.

Спрямованість української школи на виявлення і розвиток творчого потенціалу усіх учасників навчально-виховного процесу визначено у Державній національній програмі «Освіта» («Україна XXI століття») (1992), Законі «Про освіту» (1996), Законі «Про загальну середню освіту» (1999), «Національній доктрині розвитку освіти у XXI столітті» (2001).

«Національна доктрина розвитку освіти у XXI столітті» ставить перед учителем завдання створити дитині умови для її максимального саморозвитку й самовияву. Для цього процес навчання має бути побудований з максимальним наближенням до запитів і можливостей дитини.

В основі розвивального навчання лежить уявлення про розвиток дитини як суб'єкта особистісної діяльності. Тому головна мета вчителя – забезпечити розвиток, вивчити особисті навчально-пізнавальні можливості учня, визначити індивідуальні зони його найближчого розвитку та допомогти формуванню ще несформованих здібностей.

Завдання розвивального навчання є формування особистості з гнучким розумом, розвиненими потребами до подальшого пізнання і самостійних дій, з певними навичками і творчими здібностями.

Умовою успіху в розвитку мислення учнів є висока пізнавальна активність. Ефективне засвоєння знань передбачає таку організацію пізнавальної діяльності учнів, за якої навчальний матеріал стає предметом активних розумових і практичних дій кожної дитини. Пошуки методів навчання, що підсилювали би активізацію процесу навчання, призводить до підвищення актуальності розвивальних і проблемних методів, самостійної роботи, творчих завдань. При цьому психологічно обґрунтованою видається така організація уроку, за якої діти вчаться не з примусу, а за бажанням і внутрішніми потребами.

Суть технології розвивального навчання полягає в тому, що учень самостійно обирає рівень опрацювання навчального матеріалу; завдання вчителя – визначити «зону найближчого розвитку» дитини і допомогти їй перейти на більш високий рівень розумових операцій, тобто забезпечити цей розвиток.

Історично розвивальне навчання бере початок ще з сократівських бесід, принципів дидактики Я.А. Коменського, ідей Ж.-Ж. Руссо, Й.Г. Песталоцці, Ф. Дістервега.

У працях учених закладено основи дидактики початкової школи, визначено її цілі, вимоги до відбору змісту, методів навчання, ролі вчителі і учнів. Центальною ідеєю дидактичної спадщини цих учених є взаємозв'язок навчання і розвитку, який ґрунтувався переважно на принципах природовідповідного навчання і активної діяльності учнів. У теорію і

практику розробки ідеї взаємозв'язку навчання і розвитку школярів кожен з цих педагогів вніс значний вклад [6].

Я.А. Коменський орієнтувався на дітей із середнім рівнем розвитку, вважав необхідним звертати особливу увагу на обдарованих дітей. «Редкість таких педагог об'ясняєт «божъей благодатью» [1, с.19].

Основна мета виховання за Й.Г. Песталоцці – розвиток природних здібностей людини, що закладені в ній, постійне їх удосконалення. Він проповідує «гармонійний розвиток сил і здібностей людини».

На думку Й.Г. Песталоцці, потрібно створювати умови для задоволення природного прагнення дитини до руху, виконання найпростіших рухів, участь в іграх, особливо в походах, екскурсіях. Учений обґрунтував проблему поєднання продуктивної праці з навчанням і розглядав трудове виховання в зв'язку з моральним.

Й.Г. Песталоцці пропонував вчити дітей систематично і послідовно, доступно і домагатися міцних знань. Учителям і батькам варто знати вікові і психологічні особливості дітей, бо вони вже змалку потребують керівництва на основі знань психології. Він створив теорію елементарної освіти, зосередив увагу на проблемах початкового навчання і виховання.

Основними принципами виховання Ф. Дістервег вважав природовідповідність, культуровідповідність, самодіяльність. Під природовідповідністю він розумів здійснення виховання відповідно з природним розвитком дитини, враховуючи її вікові та психологічні особливості. Завдання виховання – збудити задатки, щоб вони могли самодіяльно розвиватись.

Аналізуючи розвиток дітей, Ф. Дістервег накреслив три його ступені: *ступінь відчуття* (чуттєве пізнання), коли духовна діяльність пов'язана із зовнішнім збудженням; *ступінь раціонального пізнання* (мислення, його розвиток, творча уява); *ступінь самодіяльності* (творчості).

Надзвичайно важлива роль в утвердженні і запровадженні ідей розвивального навчання належить К.Д. Ушинському. У створеній ним

дидактиці і методиці початкового навчання визначено вимоги до здійснення розвивального навчання: **відбір змісту навчального матеріалу для школи** (критерії: відповідність змісту рівню розвитку науки; важливість і значення для життя людини знань, що даються в школі; врахування вікових особливостей і можливостей дітей при побудові навчального курсу; народність, тобто вивчення здобутків народної культури в усіх навчальних дисциплінах), який має бути корисним і моральним; **врахування психофізіологічних і суб'єктивних умов**, з якими має співвідноситися методика: своєчасність, поступовість, самодіяльність учнів, узгодження з їх можливостями, задоволення дітей від успішної діяльності, прагнення до активності тощо.

Проблемі розвитку мислення учнів у процесі навчання у педагогічній спадщині К.Д. Ушинського належить чільне місце. Головна мета навчання, на думку педагога, не стільки кількісне засвоєння фактів, розширення знань та досвіду, скільки їх систематизація, виявлення в них основного – того, що їх об'єднує і дозволяє застосовувати у подальшій діяльності.

Рушієм розумового процесу К.Д. Ушинський вважав прагнення особистості до усвідомлення діяльності, допитливість, а засобом – здібність людини «... з відмінності та подібності вражень створювати усвідомлені почуття» [10, с. 307].

Вимоги до розвивального характеру навчання К.Д. Ушинський втілював у підручниках для початкової школи «Дитячий світ» (1861), «Рідне слово» (1864).

Підручник «Дитячий світ» був призначений для підвищеної початкової школи і поєднував матеріал пояснювального читання з елементарними відомостями про основи наук. В.Я. Струминський зазначав, що К.Д. Ушинський про цю книгу писав: «Складена мною книга для читання призначається для класів російської мови, але статті і під статтями питання, розумові, словесні і письмові вправи я намагався розташовувати так, щоб викладач, керуючись порадами міг би легко при читанні і після читання

користуватися всіма вигодами наочного навчання і поступово розвивати і вправляти душевні здібності дітей, привчаючи їх до правильного і точного словесного і письмового виразу думок ...» [10, с. 142].

Засвоєння рідної мови, на думку К.Д. Ушинського, буде мати розвивальне значення, якщо вивчатиметься у зв'язку з матеріалом природи і життя. У книзі, крім літературної хрестоматії, був зібраний науковий матеріал з природознавства, географії, історії тощо.

Підручник «Рідне слово» використовувався для класного читання дітей і водночас для розвитку їх мислення та мовлення, усного та писемного. Крім художнього матеріалу (віршів, казок, байок, приказок, загадок) та невеличких розповідей морального змісту, педагог вмістив власні статті про поняття і явища живої і неживої природи, які відрізнялися доступним змістом, чіткістю, послідовністю викладу. Книга містила нетрадиційне вивчення мови, навчання техніки читання, письма, усної мови, а навчання тісно пов'язане з розвитком думки дітей. На вправах розвивалась абстракція, аналітична і синтетична думка дитини, вироблялися навички усної мови.

На початку 30-х рр. XX ст. видатний психолог-гуманіст Л.С. Виготський обґрунтував можливість та доцільність навчання. Учений встановив, що розвиток інтелекту вихованця відбувається через зону «ближнього розвитку». Коли дитина спочатку може робити щось у співпраці з дорослими, а потім переходить на такий рівень розвитку, коли цю дію може виконати самостійно. Він виділив два рівня в розвитку дитини: зону актуального розвитку (уже сформовані якості); зону найближчого розвитку – ті види діяльності, які дитина ще не в змозі виконати самостійно. Але може це робити за допомогою дорослих. Він вважав, що «тільки те навчання в дитячому віці добре, коли воно випереджає розвиток і веде розвиток за собою ...» [5].

Розвивальне навчання відбувається в зоні найближчого розвитку дитини. Вчений підкреслював, що лише те навчання є розвивальним, яке випереджає актуальний розвиток дитини, тому розвивальна педагогіка

повинна орієнтуватись не на вчорашній, а на завтрашній день її розвитку. Ці теоретичні положення взаємозв'язку навчання і розвитку становить основу сучасного розуміння сутності розвивального навчання. У теорії розвивального навчання дитині відводиться роль самостійного суб'єкта, який взаємодіє з навколишнім середовищем.

На широкій експериментальній основі гіпотезу Л.С. Виготського почали перевіряти та конкретизувати два наукових колективи: Л.В. Занкова та Д.Б. Ельконіна. З їхніми іменами пов'язують створення теорії навчальної діяльності, що лежить в основі системи розвивального навчання. Технологія розвивального навчання Л.В. Занкова спрямована на загальний розвиток особистості.

Однією з перших спроб практичної реалізації ідеї розвивального навчання було обґрунтування розвитку як провідного критерію оцінювання роботи школи, дослідно-експериментальне дослідження об'єктивних педагогічних закономірностей у співвідношенні навчання та розвитку. Пізнання цих закономірностей розглядалось як крок до утвердження нової дидактичної системи, що мала забезпечити значно вищі, ніж масова, зокрема найпередовіша, педагогічна практика, результати навчання і на цій основі досягти оптимального рівня загального розвитку школярів. Уся ця робота була зосереджена в лабораторії Науково-дослідного інституту теорії та історії педагогіки АПН СРСР, яку очолював Л.В. Занков. Із 1929 р. він проводив науково-дослідну роботу в Москві: спочатку в Науково-дослідному інституті дефектології, згодом – у НДІ теорії та історії педагогіки АПН. Він обґрунтував можливість застосування в педагогічних дослідженнях різних видів педагогічного експерименту, висунув і реалізував ідею включення у педагогічний експеримент психологічних методів навчання загального розвитку учнів як засобу результативності педагогічних нововведень. Під його керівництвом у 50-60-ті рр. XX ст. створено нову дидактичну концепцію початкового навчання, спрямовану на загальний розвиток дітей.

Згідно з цією концепцією загальний розвиток тлумачився як розвиток здібностей учнів. Основними критеріями при визначенні його рівня були розвиток спостережливості, абстрактного мислення, практичних дій. Прагнучі сформувати дидактичну систему, яка забезпечила б найвищу ефективність навчання, що є передумовою загального розвитку учнів, Л.В. Занков обґрунтував основні дидактичні принципи розвивального навчання, суттєво відмінні від принципів традиційної дидактики (наочність, свідомість, систематичність тощо), спрямованих на успішне навчання, тобто засвоєння учнями знань, умінь, навичок. Нова система принципів зорієнтована на досягнення оптимального рівня загального розвитку школярів, що, безперечно, пов'язано із належною успішністю у навчанні. Загалом система розвивального навчання мала у своїй основі такі взаємопов'язані **принципи**: *принцип навчання на високому рівні складності; принцип навчання швидким темпом; принцип провідної ролі теоретичних знань; принцип усвідомлення школярами процесу учіння; принцип цілеспрямованої і систематичної роботи з розвитку всіх учнів.*

Орієнтація школи наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. XX ст. на особистісно-розвивальну освіту оживила інтерес до цієї концепції. Але її глибинний смисл для багатьох дотепер залишається непізнаним і нерозкритим. Через те дидактичні її принципи враховуються частково і впроваджуються поверхово.

У 1990-х рр. В.В. Давидов суттєво доповнює теоретичні засади даної системи, поєднуючи її застосування з потребами гуманізації початкової освіти.

Традиційне навчання спрямоване здебільшого від конкретного, одиночного до загального, абстрактного, від випадку до системи. Це формує емпіричне мислення, на думку В.В. Давидова, який поставив питання про можливість розробки нової системи навчання з напрямком від абстрактного до конкретного, від системного – до одиночного. Те мислення, що розвивається у процесі такого навчання, називається теоретичним, а

навчання – розвивальним. У 60-70-ті рр. XX ст. видатним українським ученим В.О. Сухомлинським створено цілісну систему розвивального навчання молодших школярів, яка побудована на принципах гуманізації, природовідповідності, демократизації життєдіяльності дитини, цілеспрямованого всебічного розвитку її пізнавальних, фізичних і духовних сил. У цій системі практично враховано ідеї Л.В. Виготського і його послідовників про провідну роль навчання. В.О. Сухомлинський організував навчання молодших школярів як загальнорозвивальний, діяльнісний, особистісно-орієнтовний процес.

Система розвивального навчання за В.О. Сухомлинським відрізняється розробкою оригінальних організаційних форм його здійснення («Школа під голубим небом», «Школа радості», «Кімната казок» та ін.), створенням розвивального середовища, формуванням усіх пізнавальних процесів дитини.

Вивчення праць педагога і досліджень про його спадщину засвідчують, що ним було теоретично і практично розроблено новий, продуктивний напрям розвитку пізнавальних сил, почуттів, емоцій молодших школярів у процесі літературної творчості на основі побаченого, прочитаного. Цей напрям, як показує аналіз педагогічної літератури, нових підручників знайшов належне застосування у сучасній чотирирічній школі.

Проблемі розвитку молодших школярів у навчальному процесі належало провідне місце у науковій і педагогічній діяльності українських педагогів, які відроджували національну школу у перші десятиліття XX століття. У педагогічній діяльності С.Ф. Русової, Т.Г. Лубенця відбилися найкращі надбання гуманістичної педагогіки попередніх століть і особливо в реформаторський рух у зарубіжній педагогіці початку XX століття спираючись на ці ідеї і власні теоретичні і експериментальні дослідження, ці педагоги розробили теоретичні і практичні засади розвитку української початкової школи у нових соціальних умовах. Для сучасної теорії розвивального навчання у початковій школі зберігають своє значення обґрунтовані ними положення щодо необхідності раннього розвитку дитини,

цілеспрямованого формування умінь спостерігати, аналізувати, порівнювати, узагальнювати, оволодіння найпростішими дослідницькими процедурами, розвиток інтуїції, уяви, застосування практичних задач; особистісного підходу до дитини; оволодіння вчителями методиками індивідуалізації навчання, знання ними психофізіологічних засад дитячого розвитку.

На основі аналізу і узагальнення праць українських учених у 1970-80-х рр. слід відмітити основні напрями і результати дидактичних досліджень з проблеми розвивального навчання молодших школярів: розвиток їх пізнавальної активності і самостійності; вивчення розвивальних можливостей методів проблемного навчання; формування загальнонавчальних умінь і навичок, прийомів мислення; мотивація учіння, емоційний розвиток та ін.

Період 90-х рр. XX ст. характеризується корінною зміною ідеологічних і наукових орієнтирів в галузі нашої країни. Протягом цих років проблема розвивального навчання постала як одна з найактуальніших у зв'язку з утвердженням особистісно-орієнтованої парадигми шкільної освіти. Дослідження українських методистів у галузі початкової освіти створили теоретичне і методичне підґрунтя для переходу на новий зміст чотирирічної початкової школи: Т.М. Байбара, Н.М. Бібік, М.В. Богданович, О.Я. Савченко, Н.Ф. Скрипченко, Г.С. Тарасенко та ін. Ці здобутки представлені у багатьох монографіях, методичних посібниках для початкової школи.

У контексті нового часу цей аспект набуває особистісно орієнтоване спрямування. Поширенню розвивального навчання в українській початковій школі сприяє активна діяльність центрів розвивального навчання у м. Харкові, у яких розробляються програми і підручники з окремих предметів, проводиться перепідготовка вчителів. В умовах зміни цілей, змісту і методичного забезпечення початкової освіти на початку XXI ст. теоретичні положення цих систем зберігають своє значення, однак підручникове забезпечення вимагає відповідних змін у зв'язку із запровадженням державних стандартів початкової освіти.

Викладач Уманського державного педагогічного університету ім. П. Тичини Наталія Безлюдна – педагог-новатор, яка працює за методикою В.О. Сухомлинського. На підготовчому етапі «вивчення матеріалу починається в активній взаємодії з природою». В.О. Сухомлинський визначав тематику окремих занять: «Промені сонця грають у краплинах роси», «Подорож краплі води», «Як квіти зустрічають схід сонця», якою передбачене «конкретне коло речей і явищ для спостережень».

Метою тематичних занять у природі є установка: дивитися і помічати, помічати і відчувати, відчувати і думати, думати і творити. Потрібно, щоб «кожна з названих тем несла дитині безліч відкриттів. Зроблених нею самостійно», «щоб дитина заглибилась подумками в якусь деталь, зосередила на ній свою увагу, забула про все інше».

Характерною ознакою методики розвивального навчання у природі є словесне, колірно-графічне і предметно-виражене образне творення. Повністю використовуються засоби комплексного впливу на учнів: природа, мистецтво, казка, художня праця. У такій формі проводить свої уроки Наталя Безлюдна, яка продовжує традиції В.О. Сухомлинського.

Отже, вивчення стану дослідження і впровадження ідей розвивального навчання дозволяє стверджувати, що ця проблема є значимою для різних періодів і освітніх систем початкової освіти; в українській педагогічній науці накопичено вагомі результати, які позитивно вплинули на практику модернізації початкової освіти.

Згідно із зазначеними вище відмінностями в розвивальних технологіях навчання, робота вчителя потребує певних умінь. Особливої психолого-педагогічної підготовки. Усі ці необхідні відмінності спеціалісти отримують у процесі навчання на відповідних спецкурсах перепідготовки, а також шляхом професійної самоосвіти та самонавчання.

Список використаних джерел та літератури

1. Антонова Е.Е. Проблема развития способностей и одаренности в педагогической теории Я.А. Коменского / Е.Е. Антонова // Вектор науки.

Серия «Педагогика. психология». – Тольятти: Изд-во Тольяттинского государственного университета, 2011. – № 1 (4). – С.17–20.

2. Безлюдна Н.В. Ідеї розвивального навчання молодших школярів у творчій спадщині В.О. Сухомлинського : дис... канд. пед. наук : 13.00.01 / Безлюдна Н.В.; Інститут педагогіки АПН України. – К., 1998. – 210 с.

3. Безлюдна Н.В. Навчай, розвиваючи : посіб. для студ. пед. навч. закл. / Н.В. Безлюдна. – К., Науковий світ, 2001. – 93 с.

4. Выготский Л.С. Собрание сочинений / Л.С. Выготский. – М., 1991. – Т.1.

5. Замашкіна О.Д. Проблеми розвивального навчання молодших школярів в українській педагогічній науці (60-90 рр. ХХ століття) : дис... канд. пед. наук : 13.00.01 / Замашкіна Ольга Дмитрівна; Київській національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2005.

6. Кравець В. Історія класичної та зарубіжної педагогіки та шкільництва : навч. посіб. для студ. пед. закладів / Володимир Кравець. – Тернопіль, 1996. – 436 с.

7. Кравець В. Історія української школи і педагогіки / Володимир Кравець. – Тернопіль, 1994. – 386 с.

8. Струминський В.Я. Основы и система дидактики К.Д. Ушинского / В.Я. Струминский. – М.: Учпедгиз, 1957. – 216 с.

9. Сухомлинський В.О. Павлиська середня школа / Вибр. тв. в 5-ти томах. – Т.4. – К.: Рад.шк., 1977. – С. 206–300.

10. Ушинський К.Д. Людина як предмет виховання. Спроба педагогічної антропології // Вибр. пед. твори : У 2 т. – К.: Радянська школа, 1983. – Т.1. – С. 192–471.

11. Эльконин Д.Б. Избранные психологические труды / Под. ред. В.В. Давыдов, В.П. Зинченко. – М.: Педагогика, 1989. – 560 с.

В статъе сдeлана попытка проанализировать вклад педагогов-психологов в развитии развивающего обучения. Выделены методы развивающего обучения. Внимание уделено специальной направленности

содержания, принципов, методического обеспечения развивающей учебы, которое предусматривает целеустремленное развитие творческих способностей личности ученика.

Ключевые слова: развивающее обучение, методы развивающего обучения, принципы.

An attempt to analyses the contribution of teachers, psychologists in the development of developing education. Defining methods of developing education. Attention is spared the special orientation of maintenance, principles, methodical providing of developing studies, which foresees purposeful development of creative capabilities of personality of student.

Rey words: developing teaching, developing teaching methods, principles.